

Aulepa / Dirslätt

Aulepa küla. On kasutusel olnud ka nimed: *Dirslet, Dilet, Dyrschleven, Dierschlecht, Degerslett, Digerslett, Dichersleth, Haudlepp, Haudlep*.

Aulepa nime peetakse vormi põhjal vanemaks kui nime *Dirslätt*. Aulepa lähtekohaks on pakutud haud + lõpp: lõpe ehk laht. Rootsikeelne nimi koosneb sõnadest *diger ~ deger* ehk suur ja *slätt* ehk tasandik. Selle vanemad kirjakujud on saksakeelsete kirjapanijate mõju all, nt esineb järeloosa *-slätt* kujul *-schleven, -schlecht*.

Ajalooline küla. Aulepa mõis rajati 16. sajandil ja eraldati Riguldist 1788. a. Küla oli jagunenud Aulepa ja Taebla mõisate vahel.

1934. aastal elas Aulepa külas ja asunduses 26 perekonda 119 inimesega, neist 12 rootslast ja 107 eestlast.

1867. a. aasta enne Sutlepa koolimaja valmimist, peeti kooli Aulepa küla Rehe-Antsu rehetoas, mis oli kooliõpetaja Umda kodukohaks.

Küla territooriumile jäävad muinsuskaitsealused arheoloogiamälestised ohvrikivi, kalmistu ja pakktee.

Ohvrikivi kujutab endast ovaalse põhiplaani murenenud raudkivi, mille suurim ümbermõõt maapiina lähedal 13 m ja kõrgus 2,8 m.

Kalmistu „Kabelimägi” alalt luid ega esemeid leitud ei ole, kuid rahvatraditsioonis peetakse seda matmispaigaks.

Külakalmistud, mida hakati rajama juba 11. sajandil ning kuhu matmine kestis üldjuhul kuni 18. sajandini, paiknevad sageli ümbritsevast maastikust kõrgematel küngastel. Kalmistu kohta leidub andmeid M. Schmiedehelmi 1924. a kirjelduses. Arvatav vanus 15.-18. sajandist.

Pakktee– palkidest rajatud tee ehk soosild. Muistis asub tasasel kuivendatud heinamaal (endises soos). Pakktee avastati magistraalkraavi kaevamisel 1960-ndate aastate algul. Tee olnud tehtud 2m pikkustest ja kuni ca 20 cm läbimõõduga kirvega raiutud okaspuulattidest, mis paiknenud üksteise kõrval 30-40 cm sügavuses turbakihi all. Üle soode, rabade ja veekogude kulgenud otseteed võimaldasid liikuda talviti kohtades, mis olid suviti läbipääsmatud.

Kohalikest vaatamisväärsustest on olulisel kohal ka Aulepa pritsikuur, mis on 20. sajandi esimeses pooles levinud hoonetüüp. Hoonet kasutasid vabatahtlikud tuletõrjujad tuletõrjevahendite hoidmiseks.

Aulepa külast pärineb vanasõna ilma kohta, üles kirjutatud 1934. a: Kui karusekuu (august) tuleb vihmaga sisse – läheb kuivaga välja, tuleb kuivaga sisse – läheb märjaga välja.

Dirhami / Derhamn

Dirhami küla. Kohalikus pruugis ka *Deram*, 1565. a mainitud *Digerhamp*.

Dirhami oli algselt vaid sadama nimi. Külaks sai ta alles 1977. a, seni asus seal Riguldi mõisale kuulunud metsaala. 1930ndatel aastatel asusid sinna mõned Rooslepa perekonnad, mistõttu peeti seda Rooslepa osaks.

Kuigi Dirhami oli algselt eesti küla, mis ajapikku rootsistus, on nüüdne eestikeelne nimi rootsi nime mugand, mis algselt koosnes sõnadest *diger ~ deger* ehk suur ja *hamn* ehk sadam. Lahe nimi oli eestirootslastel *Derhamn vike* ehk Dirhami laht. Alguses märkis nimi vaid

looduslikku ankrupaika, kuid maa tõustes ja asustuse tekkides laienes nimi ka ümbritsevale rannaalale.

Spithami-poolsel rannakuribal oli kohti, mis sobisid hästi purjelaevade ehituseks. Alates 1890. aastatest kuni 1941. aastani ehitati seal kohalike poolt umbes 50 laeva.

Tõkestamiseks sissepääsu Soome lahte, ehitati I Maailmasõja ajal Dirhami neemele suurtükipatarei. Rasketehnika transpordiks rajati munakivitee. Kaugemal metsas on vanade kindluste jäänused. Rannapatarei nr. 37 oli osa Peeter Suure merekindluse eelpositsiooni lõunatiivist, asus Dirhami neemel, 500 meetri kaugusel Dirhami sadamast. Patarei jäeti üsna tervelt maha 1917. a oktoobris. Vaatamisväärsuste hulka kuulub ka üle kolme meetri kõrgune Dirhami rahn.

Sadamast on saanud oluline kala- ja väikelaevasadam, mis on aastaringselt jäävaba, sealt peetakse ka paadiühendust Osmussaarega.

Einbi / Enby

Einbi küla on Noarootsi piirkonna läänepoolseim ja vanim küla. Kasutusel on olnud ka nimekujud *Einby*, *Einbw*, *Enbue*, *Embü*, *Ehneby*.

Küla oli püsivalt asustatud juba enne 13. sajandit. Kuulus Paslepa mõisa koosseisu. Nimi on tuletatud rootsikeelsest sõnast *en* ehk kadakas, liide *by*, tähendab küla. Einbi on tüüpiline rannaküla, kus varem tegeleti kala- ja hülgepüügiga, vähemal määral ka kauplusega Soome ja Rootsi randades.

Küla jaguneb Suur-Einbiks ja loode pool asuvaks Väike-Einbiks, sealt edasi Ramsi poole liikudes Voosi küla osaks. Ramsi saare (tänapäevaks Ramsi poolsaare) ja Voosi külaosa vahel asus Voosi sadam, millest paarsada meetrit eemal tegutses 18-19. saj Voosi kõrts (1798 *Osö*, 1855 *Wosö*, *Wöse*) tuletatud sõnast *ås* + *ö* ehk saar. Voosi ümbruses olevaid künkaid aga on peetud haudadeks, kuhu olla maetud kunigas ja tema kuldne tõld.

Voosi ümbruses leidis tervistavat meremuda, mida viidi ka Haapsalu mudaravilasse. Kuna Voosi kurgu vett peeti piirkonna puhtaimaks mereveeks, joodi seda süsihappegaasiga rikastatuna kui ravivahendit, mida 19. sajandil alguses turustati peene prantuse keelse nimega *Eau de Vosy*.

1920. aastatel ehitati külla palvemaja, millest on tänaseni säilinud vaid vundament. Külas võib märgata ka paari vana tuuliku asukohta, 19. sajandi alguses oli tuulikuid Noarootsi kihelkonnas ligikaudu 100.

1934. aastal elas külas 37 perekonda 201 inimesega, neist 101 rootslast ja 100 eestlast. 1920-1930ndatel aastatel tihenes läbikäimine rootslastega. Võeti üle ka mõningaid rootslaste traditsioone, näiteks Walpurgi öö tähistamine ööl vastu esimest maid. Sellega tervitati saabuvat kevadet. Koguneti tavaliselt Einbi lähedale kadakasele karjamaale, kus süüdati lõkked, tantsiti ja esineti ettekannetega.

Einbi küla osa, Ramsi poolsaar (*Ramsholm*), on Mandri-Eesti läänepoolseim punkt. Einbi küla koosseisu kuuluvad ka Ulasrahu ja Silgurahu saarekesed.

Küla maadele jäävad kaks Paslepa tuletorni ja kaks Ramsi päevamärki, Paslepa kivikülv, Pulmakivid ning Lambakivi. Eestirootsi alade tüüpilist talutüüpi esindab Einbi küla talu *Klos Matsas*, praegune Nõmme – peamiselt rookatusega majad ehitati ilma rehetä, elumaja ümber paiknesid ülejäänud taluhooned. Elumaja koosnes eeskojast, elutoast ja kõrvalkambrist, elutoa nurgas ukse kõrval oli suur ahi, mille peal magas talvel kogu pere. Vana rootsipärase

taluelamu silmatorkavaks eripäraks oli jäme korsten, mille katusepealne osa tehti dolomiidist. Juba 1882. aastal oli Noarootsis 50% elumajadest korstnaga, naaberkihelkonnas Lääne-Nigulas aga vaid 3,3%.

Elbiku / Ölbäck

Elbiku küla. Kirjakeeles varem ka *Ölbiku*, kohalikus pruugis *Älbäcken~Älbicken*. Mainitud on ka nimekujud *Elbeke*, *Elebecken by*, *Ellebeck*, *Ölebeck*, *Elbek*. Nime algusosa arvatakse olevat rootsi sõnast *äle* ehk lepik, järelosa on rootsi *bäck* ehk oja, mis kohapealses murdes häälendus *bikk*. *Älbäcken* on seega algselt loodusnimi, mis on viidanud lepikus olevale ojale. XVII saj alguses näib algne kuju olevat kirjapanijatele, kes rääkisid ehk rootsi kirjakeeles, muutunud arusaamatuks ning nad on nime seostanud sõnaga *öl*, murdes *eel* ehk *ölu*, võimalik, et oja õllekarvalise värvi põhjal. Nime seostamine õllega on tõenäoliselt rahvaetümoloogia. Elbiku lõunaosas asub Roosta, mis oli endine küla.

Elbiku küla koos Roostaga on ajaloolised külad. Elbiku kuulus Riguldi mõisale ja Roosta Saare mõisale. Elbiku esmamainimine oli 1539. aastal.

Külas asus kabelikõrts (*Kapellkrogen*), mis paiknes Spithami teeristis Rooslepa kabeli lähedal.

1865. aasta paiku asutati Elbikusse Kolsve rahvakool. See suleti 1901. aastal seoses Tuksi ja Rooslepa koolide avamisega.

Roostal, Elbiku piiril, ehitati 1920. aastate alguses Riguldi vallamaja. Külas asus veel kauplus, kabel, postkontor, saeveski ja rätsep. Tänapäevaks on neist alles vaid Rooslepa kabel, kuid ka see on Rooslepa küla territooriumil.

1934. aastal elas Elbikus 22 perekonda 113 inimesega, Roostal kuus perekonda 26 inimesega. Kõik olid rootslased.

Roostal korraldati 1. augustil 1937. a eestirootslaste esimene ülemaaline spordipäev. Roosta idaosa tuntakse ühe hajatalu järgi Proostana (rootsi *Prosta*, varem *Prostad*).

Hara / Harga

Hara/Harga küla. Kohalikus pruugis ka *Ara–Harga*. On olnud kasutusel ka nimekujud: *Kerkenlayde*, *Herkenlayde*, *Lutteke Herge*, *Harge*, *Harcke-laid*, *Stor Harghen*, *Harakyll-Holma*, *Hargen*, *Harja*.

Noarootsi kirdepoolseim küla, millega on liidetud ka lähedalasuv Vööla/Bysholm küla.

Ürikutes esineb Hara *Kerkenlayde* nime all juba 1341. a. Esmamainingut seostatakse sõnadega härg ja laid, kuna piirkond oli kasutusel härja karjamaana. Umbes 700 aastat tagasi oli Hara veel saar. Küla arvatakse olevat tekkinud 1351. ja 1422. a vahel ja vana pärimuse järgi olnud selle esimeseks asukaks keegi rätsep, kes ehitanud sinna oma sauna.

Keskajal oli Hara tuntud veel mereröövliite paigana, mida nimetati *Harg* või kivise künka järgi *Haerge*.

Hara lõunapoolset osa nimetati *Månsland*, krahv Magnus De la Gardie nime järgi. See piirkond oli olnud Haapsalu lossi hobuste karjamaaks.

Püüasustuse tekkides anti külale nimi *Harga*, mis jagunes omakorda kaheks: *Stor-Harga*– suur Hara, kus elasid eestlased ja *Lill-Harga*– väike Hara (Vööla/Bysholm küla), kus elasid rootslased. Külad eestistusid 18. sajandi lõpuks.

Hoonestus paiknes põhiliselt kahe tee ääres. Küla keskuses on miljööväärtuslik hoonestusala-ajalooline ahelküla.

Kuna küla asub mere ääres, olid Hara mehed juba 19. sajandil tuntud meresõitjad. Külas oli mitu väiksemat purjelaeva- kaljast, millega käidi Soome ja Rootsi randades kala püüdma ja kauplemas.

1872. aastal avas pastor Girgensohn, köster Anton Vestersteni käe all, kooli, mida ametlikult hakati nimetama Noarootsi (Köstri) algkooliks. Kool hakkas tööle nn. Küsteradis ehk Köstri talus. 1902. a asutasid Johan Nyman ja Hans Pöhl rootsluse säilitamiseks sinna ka rootsikeelse raamatukogu. 1903. a hakkasid nad välja andma kalendrit „*Kalender eller Almanach. För svenskarne i Estland*“, mis oli mõeldud Eestis elavatele rootslastele. Kalender ilmus perioodilise väljaandena kuni aastani 1940.

1924. aastal viidi kool üle Bysholmi (Vööla) mõisa, mille järel rahvas hakkas seda nimetama Bysholmi ehk Vööla kooliks.

1934. aastal elas Haras 20 perekonda 88 inimesega, kõik eestlased, ning Vööla külas ja asunduses 32 perekonda 125 inimesega, neist 20 rootslast ja 105 eestlast.

Hosby

Hosby küla. Kohalikus pruugis *Hosbi*, on pindalalt valla väikseim küla. Hosby küla mainitakse esmakordselt 1540. a nimekujul *Hoszbw*, hiljem ka *Hoeszby*, *Hoyszby* ja *Hössby*. Arvatakse, et nime algusosa võib olla laenatud saksa keelest *hov* ehk mõis või on tegemist rootsikeelse sõnaga *hus*, ehk maja. Samanimeline noorem küla on ka Vormsil.

1934. aastal elas Hosbys koos Paslepa küla ja asundusega 104 perekonda 382 inimesega, neist 327 rootslast ja 155 eestlast. Aastatel 1943–1944 siirdus umbes 30 külaelanikku Rootsi.

Külas asub Noarootsi kirik, mis oli Püha Katariina koguduse peakirik. Praegune pikihoone pärineb 15. sajandist. 19. saj keskel toimusid ulatuslikud ümber- ja juurdeehitused. Kiriku pikihoone laskeavade taolised aknad tõendavad, et algul on kirik ehitatud kindluskirikuks. Kirikuaeda on maetud mitmed kultuuriajalooliselt olulised isikud, teiste seas Paslepa mõisas sündinud maalikunstnik Karl Johann Emanuel von Ungern-Sternberg (1773-1830). Kirikuaia kalmistul asub Noarootsi vabadussammas, mis püstitati 1935. aastal Eesti Vabadussõjas langenute auks. Nõukogude ajal see hävitati, kuid taastati 1990. aastal.

Külas asub ka Hosby vana kalmistu, mille vanim säilinud hauatähis on aastast 1827 pärinev ümarrist ja kõige uuem hauatähis on raudrist 1975. aastast. Kiriku juurde kuuluv Pastoraat oli Noarootsis juba 17. saj algupoolel. 1920. a. kirikuaruande järgi selgub, et pastoraat on ehitatud 1635, sellele tuginedes võib suure tõenäosusega püsivaks pidada hoone asukohta ning seega võib ilmselt ehituskehandis leida 17. saj algupoole osiseid. Pastoraat on oma laetalastike ja katuse konstruktsioonide poolest Eestis ainulaadne. Arvatakse ka et pastoraadis säilinud kahhelahi on Eestis üks vanimaid. Patoraadist põja pool laius lõputu lauskjas lambakarjamaa, mida nimetati pidevate tuulte tõttu “Atlandi ookeaniks”. 1650. a asutati Hosbys Põhja Eesti esimene rahvakool. Talurahva lastele mujal Eestis sel ajal veel koolitarkust ei antud. Kool tegutses Noarootsi kiriku juures Põhjasõjani.

Höbringi / Höbring

Höbringi küla. Ajalooline küla, mis kuulus Riguldi mõisa alla. Tuntud ka nimekujud *Hubringg*, *Hobrinck*, *Hogbrincka*, *Houbrinck*, *Hochbringk*, *Haubring*, *Hebbring*.

Rootsikeelse nime vanimad kujud on sakslaste kirja pandud. Nimes peituvad eestirootsi sõnad *hau* (kirjakeele *hög*) ehk kõrge ja *bring* (kirjakeele *brink*) ehk kungas. Nimi oli tõenäoliselt algselt loodusnimi, mille panid Riguldi asukad idapoolsele liivakünkale. Kui sinna tekkis

asustus, kandus sellele ka üle künka nimi. Höbringi piiresse kuulub ka endine Valive ehk Valipää küla (1535 *Wallipu* talu, 1694 *Wallipä*, 1844 *Wallipae*), mis hääbus pärast 1940. aastaid.

1877. aastal avati külas Höbringi rahvakool, see oli teine kool Riguldi vallas. Esimeseks õpetajaks Höbringi koolis (*Höbring skola*) sai Johan Dans. Höbringi kooli koondusid kõik Riguldi eesvalla külade lapsed, kes senini pidid käima Kolsves. Uus kool sai kohe parun Taube ja tema perkonnaliikmete tähelepanu ja soosingu osaliseks, sest siin õppisid ka ka mõisaametnike ja teenijate lapsed. Üheks pidulikumaks sündmuseks koolis ja kogu eesvallas oli parunipere iga-aastane külaskäik jõulu teisel pühal, mida nimetati "*hernskoilde*" härradeõhtuks.

Piiumetsa hajatalus tegutses telliselööv ja kõrts. Höbringis oli ka oma kauplus.

1934. aastal oli külas 174 elanikku, neist 158 rootslast ja 16 eestlast.

Aastatel 1943–1944 siirdusid peaaegu kõik külaelanikud Rootsi.

Höbringi küla on pindalalt Noarootsi osavalla suuruselt teine küla, asub osavalla idapoolseimas osas. Enamuse territooriumist moodustab Leidissoo looduskaitseala, mis on moodustatud Sendri soo ja Leidissoo ning seal levivate lagemadalsoode kooslustes esinevate liikide kaitseks. Küla läbib Höbringi oja, mis saab alguse Höbringi külas Sendri järvest ja suubub Riguldi külas paremalt Riguldi jõkke (1,6 km suudmest).

Kudani / Gutanäs

Kudani küla. Tuntud ka nimekujud *Guthnis*, *Gutna*, *Gottenysz*, *Guthanes*, *Gottanes*, *Gotthenes*, *Guttanus*, *Gutnäs*.

On ajalooline rootslaste küla. Nime järelosa *näs* tähendus on neem. Algososa on püütud seletada rahvanimetusega *gute* ehk ojamaalane, mis viitaks ojamaalaste (gotlandlaste) viibimisele neemel. Teisalt on arvatud, et algusosas viitab idaskandinaavia sõnale *gut*, millele vastab islandi ja norra *got*, mis on kalamaim ehk kudu. Kudani nimi on rootsikeelse nime mugand.

Arvatakse, et Kudani on pidevalt kuulunud Noarootsi pastoraadile. Liivi sõja ajal 1575. aastal küla hävines ja see asustati uuesti 14 aastat hiljem.

1934. aastal oli Kudanis 138 elanikku, kõik rootslased.

Kudaniga liideti 1977 aastal Vööla asundus, mis oli veel ca 200 aastat tagasi saar. Kudani küla eraldas Vööla mõisast merekitsus, millest on järele jäänud vaid madal kinnikasvav Kudani järv, mille rootsikeelne paralleelnimi on *Nåtan*. Järve eestikeelne nimi on pandud Kudani küla järgi, aga rootsi nime päritolu seostatakse nime *Nåtan* veetaimenimetusega *nåta* ja vanarootsi sõnaga *nut* ehk sarapuupähkliga, mis on hilisemas kasutuses *nått*, *nåt*, *nåta*. Varem olid pähklid saareelanikele tähtis saadus ja analoogseid nimeteisendeid võib leida ka Rootsi ja Soome kohanimedele hulgast.

Suure osa küla territooriumist hõlmab Silma looduskaitseala ja Nõva-Osmussaare hoiuala. Lisaks Kudani järvele jääb siia Vööla meri. Looduskaitsealustest üksikobjektidest asub külas Järvekivi nimeline rändrahn. Nõukogude ajal oli Kudanis piiripunkt, mis on tänapäeval taastatud kujul vaadeldav. Praeguse Kudani küla piiridesse jääb ka endise Vööla mõisa ase.

Osmussaar/Odenholm

Osmussaare küla. Tuntud ka nimekujud *Hothensholm*, *Wodesholme*, *Odenholm*, *Otzhholm*, *Odenholm*, *Osmesaar*.

Osmussaar on ajalooline küla, mida on esimest korda mainitud aastal 1250 (*Hothensholm*) ja esimesi, arvatavasti rootslastest elanikke on mainitud aastal 1436.

Saarel teostatud arheoloogilistel kaevamistel on avastatud ka viikingiaegne asulakoht 9. sajandist. Saarlaste omavahelises pruugis oli kodusaar *Backan* ehk „seljandik“, mandrirootslaste tavas *Holmen* ehk „saar“. Rootsused kutsusid saart ka Odensholm'iks, sest pärimuse järgi on saarele maetud koos oma varandusega Skandinaavia tähtsaimaid jumalaid Odin.

1720. aastatel ehitati Jeesuse kabel, mille torn ja pikihoone seinad on restaureeritud.

1766. aastal pühitseti sisse lubjakivist kabel, mille kõrval paikneb ka Osmussaare rannarootslaste kalmistu. Aasta enne kivikabeli rajamist püstitati esialgsel kujul Osmussaare tuletorn.

1883. aastal asutati osmussaarlastele (holmbona) rahvakool. Esimeseks õpetajaks tuli siia rootslaste suurmees Johan Nyman, kes töötas saarel kümme aastat kuni valimiseni Noarootsi köstriks ja kihelkonnakooli õpetajaks.

Osmussaare lõunaosas asus *Storhamne* ehk Suur sadam, mis on praegu kasutuses Lõunasadama nime all. Saare suurimat sadamat kasutasid tuulevarju otsides ka võõrad laevad. Sadama võrgukuurides sai ööbida ja saare mehed veetsid sügisese räimepüügi aegu seal nädalaid.

Asustus koondus saare põhja-osas asuvasse Bieni külla. 1934. aastal elas Osmussaarel 21 perekonda 125 inimesega, neist 119 rootslast ja 6 eestlast. Teise maailmasõja ajal põgenes enamik elanikest sõja eest Rootsi.

1938. a hakati saarel esmakordselt Eestis turska töötlemata: vinnutama ja tursamaksaõli valmistama.

Sukeldujatele on huvipakkuvad ümber saare meres mitmed laevavrakid ja saarest kirdes asuv Neugrundi meteoriidikraater, Eesti suurim ja vanim meteoriidikraater, mida peetakse maailma üheks kõige paremini säilinud madalmeres kraatriks.

Põhjasuunal olev pankrannik on osa ligi 1200 km pikkusest Balti Klindist, mis ulatub Ölandi saarest kuni Laadoga järveni.

Paslepa / Pasklep

Paslepa küla. Tuntud ka nimekuju *Passlepa, Pasklop, Pasklup, Paskup, Paslop, Paschlep, Passelep*.

Nime lähtekohaks võib olla liitsõna *pasklepp* ehk hall lepp või *pask* : *pasa* + *lõpp* : *løpe*, mis eestirootsi aladel on muutunud *e*-liseks *lepa*-ks.

Esimesed teated külast pärinevad aastast 1540. Aastal 1679 loodi külla Paslepa mõis, mille asutajaks oli M. G. De la Gardie. Selleks asustati talupojad ümber Högåseni-nimelisele alale, kus on ka praegune küla asukoht. Mõisa peahoone ehitati korduvalt ümber, praegune hoone pärineb 19. sajandist. Seal on sündinud 1773. a tuntud baltisaksa kunstnik, kultuuri- ja haridustegelane Karl Johan Emanuel von Ungern-Sternberg, kelle haud asub Noarootsi kiriku müüri ääres. Mõisas tegutsesid 1833. aastal kolm pühapäevakooli, kus õpetust andsid kirjaoskajad talupojad.

Paslepa on ka üks Noarootsi kihelkonna kolmest ajaloolisest vallast. Küla juurde kuulusid Hosby ja Einbi asumid. Mõisa külades elas 19. sajandi keskpaigas ligi 500 elanikku, kellest rootslasi oli 454.

Küla paiknes aja jooksul ümber ida poole. Aastal 1798 asus see veel vanal kohal mõisast lõunas, kandes nime *Gamlas Gardarna* (vanad talud), aastaks 1871 oli küla uuel kohal mõisast kagus.

1865. aastal avati Paslepa kõrtsihoones Paslepa rahvakool, mis asus küla põhjaservas. Kool kõrtsihoones oli lihtne. Suur kõrtsi laud pandi keset põrandat ja lapsed istusid selle ümber. Et aga lapsi, kes tahtsid koolis käia, oli palju, ei mahtunud kõik korraga ära. Seepärast käisid toimus õppetöö ülepäeviti - kolm korda nädalas poistele, kolm korda tüdrukutele. Kooli esimeseks õpetajaks oli Hans Kibus. Õpilasi võeti vastu alates 12 ndast eluaastast. 1874. aastal kolis kool oma majja ja 1901. aastal uude koolihoonesse Einbi ja Paslepa vahel, kuid suleti seoses Pürksi kooli avamisega 1930. aastal.

Üks esimesi õpetajaid ettevalmistav õppeasutusi Eestis oli Paslepa Õpetajate Seminar, mille rajas 1873. aastal Rootsi misjonär Thure Emanuel Thorén. Õppetöö toimus rootsi kirjakeeles, mis oli olulise tähtsusega rannarootslaste kirjakultuuri loomisel ja edendamisel ning Rootsiga kultuurisidemete elustamisel.

Paslepa küla lõunaosa kutsutakse *Sirendaniks*, põhjapoolset *Norendaniks* ja lääneosa Siidikülaks (*Sideby*). Paslepa mõisast põhjapool asub Debaka talu (*depak* on rootsi keeles surnumägi), kust olevat leitud inimeste luid. Talu nimi esineb ürikutes juba 17. sajandi lõpus. Paslepa alla on ammustest aegadest kuulunud ka poolsaare põhja-loodetipp Telisna nina. Telise küla ehk Tällnäs moodustati 2009. aastal Paslepa ja Kudani küla territooriumile.

1934. aastal elas Paslepa külas ja asunduses koos Hosbyga 104 perekonda 382 inimesega, neist 327 rootslast ja 155 eestlast.

Aastatel 1943–1944 siirdusid pea kõik Paslepa küla ja asunduse elanikud Rootsi.

Pürksi / Birkas

Pürksi küla. Tuntud ka nimekujud *birkas* ka *Bärkjäs*, *Birkas*, *Birrix*, *Berckesz*, *Birxby*.

Eestikeelne Pürksi nimi on tõenäoliselt mugandus rootsikeelsest nimest *Birkas*. Pürksit mainitakse esmakordselt 1540. a paiku külana *Birrix*. Arvatakse, et nimi tuleneb rootsi k. *björk* või saksa k. *Birke*, mis tähendab kaske. Küla on seostatud ka vana viikingiaegse Rootsi kaubalinna Birka nimega, kus ka eestlastel olnud oma kaubapunkt. *Björk-* või *Birk-*tüvelisi kohanimedid on Norra rannikust kuni Karjalani loendatud mitukümmend. Arvatakse, et need kõik on vanad kaubavahetuspunktid, kus kehtis tavaõigusena nn *Birka* saare õigus. See kindlustas tururahu ja tagas külalistele vajaliku julgeoleku.

Pürksi külas asub kaks keskaegset katkukalmistut, mis olid kasutusel 15. kuni 18. sajandini. Ajalooliselt jäi Pürksi kalmistu ala *Nigårdsi* (tänapäeval Nigase) talu maadele. Teine kalmistu asub sellest 1,7 kilomeetrit kirdes. Nõukogude ajal ehitati kalmistul asunud *Nigårdsi* taluhoone asukohale Pürksi külanõukogu hoone.

Pürksi mõis on rajatud 1620. aastal ja kuulus algselt Rosenitele kuid 18. saj lõpust kuni 1919. a võõrandamiseni von Ungern-Sternbergide aadlisuguvõsale.

Ühekorruseline Pürksi mõisa peahoone on ehitatud arvatavasti mitmes osas 19. sajandil.

Rootsi haridusseltsi algatusel avati 1920. aastal Pürksi Põllutöö- ja Rahvaülikool.

Kooli ülesanne oli tõsta rannarootslaste majanduslikku ja kultuurilist taset. Elanikele, kelle peamine tegevusala oli olnud seni põhiliselt kalapüük, püüti õpetada põllumajandust. Lisaks oli õppekavas suur osatähtsus ka üldhariduslikel ainetel ja praktilal. Kooli deviis oli: igasse tallu haritud peremees ja haritud perenaine. Koolis õppis selle tegutsemisaja jooksul 577 õpilast. Avardunud silmaringiga noored aga ei soovinud tihti oma kodutallu tagasi pöörduda.

Nii muutus kool, mis oli mõeldud kohalike külade elujärje tõstmiseks, tegelikult väljarändajate hüppelauaks. Noarootsist suunduti paremate võimaluste otsimisel põhiliselt Haapsallu, ettevõtlikumad ka Rootsi ja Taani, kuid ka Peterburi, Oxfordi ja Cambridge ülikoolini välja.

1989-1995 mõisahoonest restaureeriti ja praegu tegutseb hoones Noarootsi Gümnaasium. Säilinud on ka mõni kõrvalhoone nagu ait ja tall-tõllakuur.

1930. a ehitati Pürksisse uus ja oma aja kohta väga moodne algkool. Österby ja Paslepa koolid suleti ja poolsaare lapsed jätkasid õpinguid uues hoones.

Pürksi juurde kuulub ka Kulani küla, mis asub Sutlepa mere kaldal. Kulanis paiknes Noarootsi vanim mõis *Nuckhoff*. Kui 1679. a asutati Paslepa mõis, liideti Kulani selle juurde. Ürikutes mainitakse kulanit esmakordselt 1540. a nimega *Kulnisz*.

1934. aastal elas Pürksis 40 perekonda 154 inimesega, neist 41 rootslast ja 113 eestlast. Kulanis elas 10 perekonda 51 inimesega, neist 23 rootslast ja 28 eestlast.

1943.–1944. aastal siirdus umbes 30 külaelanikku Rootsi.

Pürksi küla on olnud ka endisaegne kolhoosikeskus, seetõttu on siin hulgaliselt kolhoosiaegseid lautasid ja töökodasid.

Riguldi / Rickul

Riguldi küla. Tuntud ka nimekujud *Rikul*, *Rickholtz*, *Ryckholdt*, *Ryckholt*, *Richwlth*, *Richulth*, *Ricol*, *Rykold*, *Richholtz*, *Rickholts*, *Rickholz*.

Rootsi nimi on kaheosaline ja seda on seletatud mitmeti: sõnaühend *ria* ehk rehi + *kulle* ehk kungas, seega *Rikullen*. Sakslaste tõlgendus nimest oli *Rickholz* ehk rikas mets. Eestikeelne Riguldi on rootsi nime mugand.

Ajalooajal leiab ka nime *Egeland*, *Eyland*, mis oli Sutlepa ja Riguldi piirkonna keskaegne ametlik nimetus.

Riguldi küla koosneb kuuest ajaloolisest külast: Pöia, Haversi, Riguldi, Norrby, Söderby ja Luksi. Kõik külad kuulusid Riguldi mõisale. Norrby ja Söderby olid 1920. aastatel asutatud asunduskülad.

Pöia külas asus kõrts nimega „*Paj kroen*“. 1920. aastatel asutas Riguldi vald külasse vanadekodu.

Haversi kuulub rootsipäraste *sved-lõpuliste* kohanimedega gruppi, mis tähistavad enamasti kõnnumaal asuvaid haritavaid maalappe.

Riguldi oli 1598. aastal suur, 15 taluga küla. Pärast mõisa asutamist 1604. aastal sunniti osa Riguldi küla talupoegi lahkuma metsaaladele, kus tekkis hilisem Vanaküla. 1933. aastal avati Riguldi mõisa juures rootsikeelne kool. 1920. aastate alguses ehitati külla nelipühilaste palvemaja.

Luksi küla lõunaserval, Aulepa piiri lähedal asus kõrts nimega „*Gräns-kroen*“.

Aastatel 1943–1944 siirdus küladest umbes 50 elanikku Rootsi.

Nõukogude aja lõpus liideti külad Riguldi külaga.

Riguldi sadamakohta väikeses, laidudega varjatud lahes peetakse keskajal Loode-Eestis levinud rootsi asustuse peamiseks lähtekohaks.

Mõis rajati 1620. aastate paiku Robert Woldecki poolt. 1627 aastal läks mõis Jacob De la Gardie valdusse. Alates 1704. a omandasid mõisa valdused Taubed ja nende suguvõsale kuulus see 1939. aastani. Mõisa ühekorruseline klassitsistlik puidust peahoone on ehitatud arvatavasti 19. sajandi alguses. Hoone kiltkivikatus on tänases Eesti mõisaarhitektuuris üsna haruldane. Säilinud on ka mitmeid 20. sajandi alguses ehitatud puidust ja kivist kõrvalhooneid, millest kõige paremas korras on ait ja kuivati. Kuivati olnud omal ajal ümbruskonna kõige moodsama sisustusega.

Küla koosseisu kuuluvad ka Mõisasaar (*Hovsgrundet*) ja Seasaar (*Pajgrundet*).

Riguldi on üks Noarootsi kihelkonna kolmest ajaloolisest vallast.

Rooslepa / Roslep

Rooslepa küla. Tuntud ka nimekujud *Rolop*, *Rotzlep*, *Roszelepp*, *Rodzlöp*, *Rotslep*, *Rotzlep*, *Roslep*.

Rooslepa nimi on eesti päritolu ja kuulub samasse tüüpi kui kohanimed Paslepa, Sutlepa, Aulepa. Nime aluseks on rahvanimetus *rootsi + lõpp* : *lõpu* või *lõpp* : *lõpe* ehk laht.

Ajalooline küla, mille esmamainimine on märgitud 1540ndate paiku. Tegemist on traditsioonilise sumbkülaga, kus hooned paiknevad kobaras üksteise lähedal ja küla keskele jääb suurem hoonetevaba ala. Rooslepa küla keskosa on miljööväärtuslik hoonestusala. Küla kuulus Riguldi mõisa alla.

Rooslepa liivased ja kehvad maad sobisid ainult kartuli ja rukki kasvatuseks. Teravili jahvatati tuuleveskites, mida oli 19. sajandi lõpus tervelt seitse. Kalapüük oli enamasti koduseks tarvituseks ja leidis aset väljaspool küla kõige lähemal asuvat randa, kus taludel olid võrgukuurid. 19. sajandi lõpul lisandus lisaelatusallikaks merendus. Paljud talud omasid osa mõnest purjekast, millega veeti kartulit, sealih ja teisi põllumajandussaadusi Stockholmi ja Helsingisse. Purjekad ehitati Dirhami rannas. Aastate jooksul ehitati seal ligi 50 purjekat, mis 1940. aastal riigistati nõukogude võimu poolt.

Esimese maailmasõja ajal rajati räbi Rooslepa raskete asjade transportimiseks kividega kaetud tee, *Stenvegen* – küla keskosas on veidi munakiviteed ka säilinud.

Rooslepa küla lõunapiiril asub Rooslepa kabel koos kalmistuga. 17. sajandi algul ehitatud puitkabel asendati 1835. a kivikabeliga. Vana puitkabel paigaldati algselt Sutleppa, kuid viidi sealt 1970. aastal Rocca al Mare Vabaõhumuuseumisse. Rooslepa kabel lagunes Teise maailmasõja järel ja avati taastatud kujul 2007. aastal. Kabeli kellatorni tipus on tipumuna ja tuulelipp, mis kujutab lahtise suuga vaala. Kabeli sissekäigu juures asuval kivil on praeguse Rootsi kuninga vanaisa autogramm aastast 1932.

Kabeli juures asuv kalmistu oli matmiskohana kasutusel juba 16. sajandi keskpaigast. Kalmistul asub Riguldi mõisa endiste omanike Taubede perekonna matmispaik ja 1990. aastal renoveeritud mälestuskabel, kus tutvustatakse kalmistu ajalugu.

1901. aastal asutati külas Rooslepa rahvakool. Kooli õpetajaks sai Johan Tomty. 1928. a sai Rooslepa Algkool (Rosleps Folkskola) esimesena kuueklassiliseks täisalgkooliks.

1920. aastatel ehitas vabakiriklik kogudus küla keskele palvemaja.

1934. aastal elas külas 40 perekonda 319 inimesega, kõik rootslased. Osa nendest kolis juba enne Teist maailmasõda Rootsi. Ülejäänud põgenesid Rootsi sõja viimastel aastatel. Tühjaks jäänud taludesse kolisid sõjapõgenikud, nendest paljud olid lastega lesed.

Saare / Lyckholm

Saare küla ehk Lyckholm ka *Likkes(h)olm*, *Liggesholm*, *Lückholmsgården Lückholm*, *Lykholm*.

Lyckholm on Noarootsi idaküljele liitunud endine saar. Ajalooline küla, mida on esmakordselt mainitud rootsikeelse nimega 1627, mil saar kuulus mandril asuvale Uugla mõisale. Saar ühines mandriga maakerke tõttu umbes 19. sajandil.

Rootsi nime lähtekohaks on pakutud sõna *lycka*, muinasrootsi *lykkja* ehk aiaga piiratud väike saar, kõrgendik, kungas või väike põllulapp. Hiljem on nime tõlgendatud ka õnnesaarena, kuid seda ei peeta tõenäoliseks.

1627 elas külas paar peret. Kohalik mõisahoone ehitati saarele 1662 ja see jõudis kuuluda mitmele suguvõsale, kuni 1773 läks von Rosenite perele. Saarel asunud mõis kandis poolsaare järgi Lyckholmi nime, eelmisel sajandil paralleelselt ka Saaremõisa nime. Praegune eestikeelne külanimi Saare on hilisem.

1790. aasta paiku püstitatud mõisa poolkelpkatusega hilisbarokne peahoone muutus sõja järgselt varemeiks, kuid Gustav von Rosen taastas mõisahoone aastaks 2001.

1930ndatel aastatel rajas Friedrich von Rosen Saare mõisahoones rahvusvahelisel tasemel kodukooli. Pärast kodukooli läksid õpilased Tallinna gümnaasiumidesse.

Lyckholmi muuseum asub 18. sajandist pärinevas Saare mõisa hobusetallis, mis restaureeriti ja avati 1997. aastal. Muuseumi eksponaatideks on kohaliku rahva poolt annetatud endised põllutööriistad, käsitöö- ja majapidamistarbed. Muuseumi esimene ruum käsitleb Saare küla ajalugu.

Küla põhjaosa piirneb Sutlepa merega, mis on merest 20. sajandi alguses eraldunud rannikujärv. Looduskaitsealustest üksikobjektidest asuvad küla keskosas Saare rahn ja Võnnussaare poolsaarel Truumani ehk Kalevipojakivid, mis on ühe suure rahnu tükid, lagunened tõenäoliselt mandrijäät väljasulamisel. Muistendi järgi olevat Kalevipoeg tahtnud Vedraka poolt Pataka mäelt tabada Haapsalu lossi torni, aga jalg libastunud ning kivi langenud poolel teel maha ja purunenud tükkideks.

1934. aastal elas külas ja asunduses 14 perekonda 69 inimesega, neist 29 rootslast ja 40 eestlast.

Aastatel 1943–1944 siirdus küladest umbes 50 külaelanikku Rootsi.

Spithami / Spithamn

Spithami küla ehk Spithamn, ka *Spitam(b)*, *Spithaven*, *Spithave*, *Spithaff*, *Spythave*, *Spiuthampn*, *Spithaven*, *Spiuthambre*.

Spithami on ajalooline küla, osavalla põhjapoolseim, mille esmamainimine on märgitud 1340ndatel aastatel. Küla kuulus Riguldi mõisale.

Nime külale võivad olla andnud meresõitjad. Vormsi rootslaste keeles oli selle nimi Spjute ja küla nimi Spjutamb hilise ajani välja. Eesti nimena on olnud kasutusel ka Põõsaspea. Praegu tuntakse selle nime all põhjas väljaulatuvat neeme. Eestirootslastest keeleteadlased on tuletanud nii neeme kui ka küla nimeosa viimast poolt *hamn* ikka sõnaga “sadam”. Sõna esimese osa *spjut*, “oda” tähenduses tõlgendamine viib müütideni, mille kohaselt on tegu Odeni odaga.

1934. aastal elas Sutlepa külas ja asunduses 57 perekonda 273 inimesega, neist 167 rootslast ja 106 eestlast.

Suur-Nõmmküla/Klottorp

Suur-Nõmmküla ehk Klottorp ka *Klottap, Klodtorp, Kloptorp, Kluttorp, Nemkylla, Gr. Nömkül*, u 1900 *Немкюль (Клутторп)*.

Rootsikeelne *Klottorp* on liitnimi, mille järelosa tuleneb tõenäoliselt alamsaksa sõnast *dorp* ehk küla, sest rootsi *torp* ehk väiketalu ei esine eestirootsi kohanimedes. Nime algusosa arvatakse lühenenud olevat keskalamsaksa sõnast *klopman*, mis tähendas vaba meest, kes kuulus mõisa juurde.

Nõmmküla küla kohta on allikais teateid 1520. aastast nimega *Klotdorp*. Mõisa on esimest korda mainitud 1620. aastal *Hof Nömkül*. 1627. aastal ostis selle Hans von Fersen 1575–päras 1641, kelle järeltulijate kätte jäi mõis 1813. aastani. Seejärel omandasid mõisa abielu kaudu Taubed, kellelt see võõrandati 1919. aastal. Mõisa kõrval kõrval asus küla, mida nimetati Suur-Nõmmkülaks, vastandina lõuna pool olevale Väike-Nõmmkülale.

Suur-Nõmmkülalt põhja pool asus Farkulla hajatalu. Seal tegutses varem Farkulla kõrts.

1859. a sündis Suur-Nõmmküla Irjase talus üks rannarootslaste rahvusliku ärkamise eestvedajaid ja Noarootsi kihelkonna köster Johan Nymann.

Lapsed käisid Sutlepa algkoolis, kuid selle rootsikeelne osa toodi 1930. a üle Nõmmküla (Klottorp) mõisa, mille häärber oli ümber ehitatud koolimajaks. Rootsi keeles hakkas kool kandma nime Klottorps Folkskola ja ta hakkas tööle kuueklassilisena.

19. saj muudeti Nõmmküla Riguldi mõisa kõrvalmõisaks, 1920ndatel tekkis sinna asundus– Suur- ja Väike-Nõmmküla. Endine mõis jääb nende kahe piirile, mõisasüda Suur-Nõmmküla poolele.

Suur-Nõmmküla on tüüpiline sumbküla, kus õued paiknevad korrapäratult kobaras. Külasüdamikku ümbritseb avatud maastik. Külatuumik koos kiviaedadega on hästi säilinud ja kuulutatud miljööväärtslikuks alaks.

1934. aastal elas Suur-Nõmmkülal ja Nõmmküla asunduses 47 perekonda 277 inimesega, neist 198 rootslast ja 69 eestlast.

Aastatel 1943–1944 siirdus umbes 120 külaelanikku Rootsi.

Nõukogude ajal asus Suur-Nõmmkülal raketibaas.

Tahu / Skåtanäs

Tahu küla ehk Skåtanäs, ka *Skotanes, Schottanäs, Schothnis, Schottanes, Schåthanes, Schotthenes, Skatenäs, Skottanäs, Tahko, Tahuküla*.

Ajalooline küla, mis asub Noarootsi poolsaare lõunapoolseimal maaninal. Eestikeelse nime algupära ei ole teada, kuid seda on seostatud sarnaste nimedega Tahkuna ja Tahkuranna, mille aluseks on sõnaühend taganina. Rootsikeelne liitnimi koosneb murdesõnast *skata* ehk neem, neemik, selle kohalikul häälduskujul *skåta* ja üldkeele sõnast *näs* ehk neem. *Skåtanäs* on algselt loodusnimi.

Küla mainitakse ürikutes esmakordselt 1540. a paiku viie adramaa suuruse külana, kuulus Tahu mõisale. Tahu mõis on rajatud 17. sajandil, millest on järel vaid hobusetall, keldrivaremed ja park. Küla koosneb näiliselt kahest osast – küla keskosast ja eraldi seisvat Tahuninast.

Tahuküla lõunaneemel asus varem Näskrogeni kõrts.

Suure osa küla territooriumist hõlmavad Silma looduskaitseala, Tahu hoiuala ja Österby hoiuala. Tahu lahe kaldale on rajatud linnuvaatlustorn, kust on väga hea vaadelda just sügisest veelindude kogunemist lahele.

Tahuküla mõisa lähedal asub suur kivi, millel kolm kitsejälge sees, neid nimetatakse Vanapagana jälgedeks. Iga vana-aasta ööl nähakse seal kurja vaimu. Kui külas on üks süütu neiu, peab sellele keegi hõberisti kaela heitma ja sinna saatma, siis küla pääseb. Juhtub aga, et ei ole seda, siis küla hakkub. Kivile peab enne Vanapagana tulekut kolm ringi ümber tegema. Kui neiu suudab üle kivi astuda ja kivile suud anda, on Vanapagan võidetud.

Külas oli 1930ndatel aastatel väike tellisetööstus, mis kasutas toorainena kohalikku savi.

1934. aastal elas külas 28 perekonda 133 inimesega, neist üks rootslane ja 132 eestlast.

Aastatel 1943–1944 siirdus kümme konda külaelanikke Rootsi.

Telise / Tällnäs

Telise küla ehk Tällnäs, ka *Tolnas Spitze* (neem), *Tolnas*, *Tellnees*.

Paslepa alla on ammustest aegadest kuulunud ka poolsaare põhja-loodetipp Telisna või Telliste nina. Rootsikeelse nime järelosa on *näs* ehk neem ja algusosa *tälle* ehk männik, männimets. *Tälle* on rootsi murretes esinev vana tuletis sõnast *tall* ehk mänd.

Soomerootslastel on mh saarestikunimed *Tällholm* ja *Tällnäs*. Teise seletuse järgi on algusosas aga rootsi sõna *täl'n*, *töl'n* ehk võrguliin. Mh Ruhnu hülgekütid ja kalurid kuivatasiid ja paikasid oma võrke sel neemel teel põhjavetesse. Oma saagist kümnendiku pidid nad andma Paslepa mõisale. Telise küla on valla kõige noorem küla, mis moodustati alles 2009. aastal ja on nimetatud neeme järgi.

Ajalooliselt pole selles piirkonnas asustust olnud, tegemist on suures osas kuivendatud metsaalaga, mis piirneb kahest küljest Läänemerega. Viimastel aastatel on siia ehitatud mitmeid eluhooneid ja nii tekkis vajadus uue asustusüksuse moodustamise järele.

Vaatamisväärsustest asuvad Telise poolsaarel kaks maakividest tervikkoonustornidest päevamärki, mis on ainulaadsed Eestis ja ehitatud 1910. aastal. Alumise märgi kõrgus maapinnast 7 m, ülemise märgi kõrgus 11,9 m. Esimesed puidust päevamärgid püstitati Telisna neemele 1860. aastal, et kindlustada laevadele ohutu pääs Haapsalusse. Tänapäeval on päevamärgid navigatsiooni seisukohalt oma tähtsuse kaotanud, kuid kohalikest materjalist ehitatud päevamärkidel on tähtsus mere-kultuuriajaloo seisukohalt. Telise päevamärgid on riikliku muinsuskaitse all.

Tuksi / Bergsby

Tuksi küla ehk Bergsby, ka *Bärspe*, *Bärsbe*, *Barschbüw*, *Beszbue*, *Bergzby*, *Bersbui*, *Bergsby*.

Tuksi on ajalooline küla, mis kuulus Riguldi mõisale. Tuksi nimi esineb 1922. a rahvaloenduse materjalides rööpnimena. Eestikeelse nime on küla saanud tõenäoliselt esimese talu järgi, mille nime aluseks on omastava käände vorm rootsi eesnimest *Toke*, talunimena *Tokes* või *Toksa*. Rootsikeelne nimi on moodustatud sõnadest *berg* ehk mägi ja *by* ehk küla ning on antud alapoolel tasandikul asuvate roosleplaste poolt. Nimi on alguses olnud üksnes kirjeldus, kuni moreenkünkale tekkis külasarnane talude rühm.

Tuksis asus ligi 19 meetrini ulatunud kõrgendik, tuulikumägi 3 tuulikuga.

1901. aastal asutati külas Tuksi rahvakool, mille eelkäijaks oli Elbikus asunud Kolsve rahvakool. Õppetöö Kolsves lõpetati ja Kolsve kooli nimi anti Bergsbysse ehitatud koolile. Õpetajaks kutsuti siia Vilhelm Ambros. 1921. aastal nimetati kool ametlikult Bergsby Algkooliks– *Bergsby Folkskola*.

1930. aastate lõpus ehitati siia palvemaja ja misjonäri elamu.

1934. aastal oli külas 127 elanikku, kõik rootslased.

Kogu hoonestus jääb küla läänepoolsesse ossa, enamuse küla territooriumist on kaetud metsaga. Loodus- ja muinsuskaitseobjekte Tuksi külas pole, Tuksi liivarand jääb 1,5 km kaugusele.

Väike-Nõmmküla / Persåker

Väike-Nõmmküla ehk Persåker, ka *Pärsokul, Hans van Perszacker, Persacker, Pädersåker, Pädersoker, Pärsaker, Nömkull eller Persåker*.

Ajalooline küla, kuulus Niibi mõisale. Rootsikeelse nime *Persåker* vanemad kirjapanekud näitavad, et algselt oli tegu viljelusnimega: keegi Per või Peder on harinud seal põldu (rts *åker*, alamsaksa *acker*). Küla asus keelepiiril, mida kajastab murdeline segakuju, milles lõpposa *åker* on sulandunud eesti sõnaga *küla*. Kahe keele mõjutustele viitab ka rootsikeelne rööpnimi *Lihlnömküll*, mis on eesti nime tõlge.

Algselt oli küla rootsi asustusega, kuid juba 1701. aastast eesti küla. Tänapäeval paiknevad hoonestatud alad küla lõunaosas, kus on ümbritsetud põllumaadega. Küla põhjapoolne osa on kaetud metsaga.

Hernhuutlane Carl Heinrich Werner sai 1816. aastal Noarootsi kihelkonnas Niibi kandis tegutsenud prohvetit teate peatsest maailmalõpust. Rahvas pidi selleks valmistuma muuhulgas ka oma uhkema vara põletamisega. Rahvas olevat püstitanud tuleriitu, kus oma maine vara, enamasti hõbeesemed, paelad, mütsid, põlled, rätikud, seelikud jms rõõmu ja pidulikkusega tulle visati, nii et paari päevaga olnud enamik inimestest puupaljad. Ehkki Läänemaal tegutsenud saksa hernhuutlased olid üldjuhul “taevaskäimise” ja oma vara hävitamise vastu, osalesid hävitustöös ka Niibi vennastekoguduse juhid ja liikmed.

Külas asus Eesti ainus paekiviseintega Niibi vennastekoguduse (hernhuutlaste) palvemaja, mis valmis arvatavasti 1851. aastal

1870. aastate teisel poolel puhkes Läänemaa eestirootslaste seas usuline ärkamisliikumine. Noarootsi koolitööle siirdunud Rootsi misjonäri Thure Emanuel Thoréni kuulutustegevuse tulemusena levis uus usuliikumine aastateks 1877–1878 terves Noarootsi kihelkonnas. Usuliikumine mõjus tugevasti rahva kõlbelistele arusaamadele: paljud külakõrtsid jäid tühjaks, põrguhirmus talurahvas hülgas viina, suitsetamise ja tantsimise. Thoréni arvates võis tema karskusepropaganda tulemuseks olla Noarootsi kõrtside sulgemine ostjate puudusel.

Väike-Nõmmkülas elas 1939. aastal 133 inimest, peaaegu kõik eestlased.

Külas asub looduskaitsealune rändrahn Väike Patstein

Vanaküla/Gambyn

Vanaküla ehk Gambyn, ka *Gamben, Gammelby Gamalby*.

Ajalooline küla, kuulus Riguldi mõisa alla. Küla eesti- ja rootsikeelne nimi on sama sisuga, rootsikeelne koosneb sõnadest *gammal* ehk vana ja *by* ehk küla, mis hoolimata nimest ei viita

siiski vanale asustusele. Usutav tundub tõlgendus, et vanal ajal oli Riguldis külaosi, millel olid oma nimed, sh *Gambyn* ehk küla vana osa. Kui Riguldi anti 1604. a äsja rajatud mõisale, sunniti osa Riguldi küla talupoegi lahkuma metsaaladele, kus tekkis hilisem Vanaküla. Kohalikud elanikud mäletasid veel vana külaosa nimega *Bystället*. Ümberasujad võisid vana külanime kaasa võtta. Vana koha nimeks jäi Riguldi. Külanimi *Gambyn* esineb määratud vormis, mis viitab sellele, et nimi on noorem kui näiteks Enby, Hosby ja Österby.

Vanaküla asutasid 1640. aastatel talupojad, kes olid pärast Riguldi mõisa asutamist oma maadelt minema aetud.

Külas sündis piirkonna ainus rahvalaulik Mats Ekman (1865–1934). Tema luuletustes kujutatakse külaelu nii pidu- kui argipäeval. Tema luulekogu on kultuuripärand järeltulevatele põlvedele. Rooslepa kalmistul asub tema mälestuskivi, mille püstitasid tänulikud Riguldi elanikud.

1877. aastal avati Höbringi kool. Koolis käisid Höbringi, Pöia, Haversi, Riguldi, Vanaküla ja Luksi lapsed.

Piiumetsa hajatalus tegutses telliselööv ja kõrts.

Vanakülas asus Vanaküla kõrts (*Gambyns krog*).

1920. aastate alguses ehitati Riguldisse nelipühilaste palvemaja.

1934. aastal oli külas 131 elanikku, neist 117 rootslast ja 14 eestlast.

Vanaküla küla on pindalalt Noarootsi osavalla suurim küla, selle piiresse kuuluvad tänapäeval ka Metsküla ning endised külad Kiritse, Klaanemaa ja Viluvere, mis olid valdavalt eestikeelse elanikkonnaga.

Metsküla oli arvatavasti 1475. aastal üheks piirikülaks, mille asukad toodi Ahvenamaa (Åland) Jomala kihelkonnast ja mida nimetati sel perioodil nimega *Jummalmark* ehk Jumalameeste mets. 1514. aastal rajati siin rehe ja tuuleveski kõrvale ka kabel. Kus see kabel asus, pole teada, aga Metskülast välja kasvanud Klaanemaal asus varem Kabeli talu.

Metsküla (*Derskogen* või *Stora Derskogen*). *Derskogen* on algselt loodusnimi, mis koosneb sõnadest *diger* ehk *deger* ehk suur ja *skog* ehk mets. 1850. a oli külas kirjas veel väike rühm rootslasi, kuid 1901 üksnes eestlased. Metsküla kaguosas on endine Klaanemaa küla, rootsi keeles *Lilla Derskogen* ehk väike Metsküla. Eestikeelset nime on tõlgendatud *Kivilaanemaa* lühendusena. Enne Teist maailmasõda elas Metskülas 20 peret, praegu on alles vaid üks maja ja lagedad rohumaad ja ahervaremed metsaservas.

Viimane kool, mis Noarootsi kihelkonnas avali, oli Metsküla Algkool. 1939. aastani käisid Metsküla eesti lapsed Höbringi Algkoolis, mille juurde oli 1930-ndate aastate alguses loodud eestikeelne abikool. Kui osmussaarlased punaarmee poolt 12. juunil 1940 saarelt välja aeti, andsid nad oma kooli inventari ja suure osa õppevahenditest Metsküla koolile. Märtsikuus 1944 lõppes rootsikeelsele koolide tegevus Noarootsis.

Siia kanti jäävad ka looduskaitsealused rändrahnud – Klaanemaa Laanekivi, Klaanemaa nõmme rändrahn, Metsküla idapoolne Suurkivi ja Metsküla läänepoolne Suurkivi.

Österby

Österby küla. Tuntud ka kui *Eistrepa*, *Eistorbi*, *Österbu*, *Osterbw*, *Estherby*, *Eysterbui*, *Eusterbin*, *Österbi*.

Ajalooline küla, mis kuulus 1620. a veel Haapsalu lossile, hiljem läks see Lyckholmi mõisa alla. Rootsi nimi tähendab idaküla, mis on ilmselt antud naabruses oleva Einbi küla poolt vaadates. Tegemist on tüüpilise ahelkülaga, kus õued paiknevad mõlemal pool küla läbivat riigimaanteed.

Küla mainitakse ürikutes esmakordselt 1450.a paiku. Österby on vana sadamaküla, seda näitavad vanad kohanimed, mis pärinevad aegadest kui Noarootsi randades seilasid kõrged koged. Seal asus väike sadam *Koggham* (*kogg* ehk hansalaev, *hamn* ehk sadam), kõrts *Koggkro*, kivi *Koggstain*, maanina *Kognäs*. 19. sajandil sai külast omaladadne Noarootsi aken läände.

Külas oli 17 taluperet, millest viis olid eestikeelsed. Külas asus seitse tuulikut.

1868. a rajati Österby külla kakskeelne rahvakool, kus õpetaja Hans Kibuse juhatusel õpiti nii rootsi kui ka eesti keeles. Aga et maja oli väike, ehitati 1876. aastal Österbysse uus ja avar koolimaja, mis oli aastakümneid uhkeim ehitis kogu kihelkonnas, muutudes üheks tähtsamaks kultuurikoldeks Noarootsis. Läbi aegade olid koolis õpetajateks: Johan Kuuskmann, Kristjan Einbuski, Hans Pöhl, Johannes Pöhl, Karl Alun, Herrmann Timmermann, Gustav Tomty ja prl. Ida Kivarimees. Kool suleti 1930. aastal seoses Pürksi algkooli avamisega.

Kõige lühem mereteed Noarootsi poolsaare ja Haapsalu vahel kulgeb Österby sadama kaudu. 1901. aastal alustas Hans Westerblom „Posti-Ants“ sel lõigul regulaarset posti- ja reisijatevedu. Kui talvised jääolud võimaldasid, sõideti sadamast Haapsallu mööda jääteed.

Österby raudkividest sadamamuul on rajatud 20. sajandi alguses kohalike talumeeste poolt lautrikoha kaitseks meretuulte eest. Muuli esialgne pikkus on olnud 265 m, millest tänaseks säilinud u 215 m. Sealtkaudu toimus regulaarne paadiühendus Haapsaluga 1994 aastani.

Vabatahtliku tuletõrje jaoks ehitati 1930. aastatel pritsimaja, mis on tänaseni säilinud.

1934. aastal elas külas 42 perekonda 200 inimesega, neist 55 rootslast ja 145 eestlast.